

At faae disse Folk i et og andet forbedrede - misjonærer i Lyngen på 1700-tallet

Av Harald H. Lindbach

9. juli 1772 døde misjonæren Andreas Sommer, og ble gravlagt på Lyngseidet. Han var da 36 år gammel og hadde virket som misjonær i Lyngen i åtte år. Sommer var vokst opp i Rana hvor hans far var misjonær fra rundt 1730 og frem til han overtok som sogneprest på Alstadhaug ett år etter sønnens dødsfall. Sommers mor var for øvrig datterdatter av Petter Dass.

I 1771 sendte Andreas Sommer en journal for årene 1769 og 1770 til biskop Johann Ernst Gunnerus i Trondheim. Sommer dekket på denne tiden også forsamlingshuset i Kåfjord som egentlig hørte under Skjervøy sogn. Denne stillingen var imidlertid ubesatt i disse årene.

I 1773 overtok Andreas Hoff misjonærkallet i Lyngen. Også Hoff var misjonærsønn. Hans far Simon Hoff var misjonær i Vefsn. Andreas Hoff oversatte noen av bønnene i Knud Leems bønnebok på samisk som kom ut i 1764, og behersket åpenbart allerede grunnleggende samisk. Leems bok inneholdt foruten bønner også Kristi lidelseshistorie. Fra Andreas Hoff kjenner vi Dagregisteret fra reisene han foretok i 1773 og 1774, samt en innberetning til biskopen som bærer tittelen "Sannfærdige Anmærkninger" og er datert 25. August 1774. Da Lyngen ble eget sogn i 1776 ble Andreas Hoff den første sognepresten. Fra Henning Junghans som var prest i Lyngen i perioden 1789 til 1805 har vi overlevert et lengre

brev til biskopen hvor han beskriver Lyngen og innbyggerne. Dette brevet er fra 1791.

Disse dokumentene finnes i Måselv kommunearkiv, i avskrifter gjort av statsarkivaren og historikeren Alf Kiil. I denne artikkelen er disse avskriftene benyttet som kildemateriale. Dokumentene gir et godt bilde av Lyngen på slutten av 1700-tallet sett gjennom geistlige øyne.

Tre folk

Andreas Sommer skriver at Lyngens allmue består av tre folk: Samer, kvener og nordmenn. Til den siste gruppen regner han også noen få svensker. Av disse utgjør samene den største gruppen, men samer og kvener er meget blandet. Nordmennene utgjør den minste gruppen og også blant disse foregår det en del inngifte til de andre gruppene.

Sommer påpeker at ingen av disse gruppene har en omstrefende levemåte, som fjellsamene, men er bofaste bønder som lever av jordbruk og fiske. Om Lyngens eldste beboere antar han at disse har vært fattige samer fra Sverige, som både her og i de andre fjordene i Troms har bosatt seg for fiskerienes skyld. Han viser til at Lyngen har opplevd en enorm folketilvekst i løpet av de siste par mannsaldrene og at gamle folk kan fortelle at der for 50 eller 60 år siden ikke var en tiendedel så mange innbyggere som på

slutten av 1760-tallet. Spesielt begynnelsen av 1700-tallet ha kommet på grunn av krig skriver at det fortsatt årlig finner" som bosetter seg i til liden Fordeel, og Præste

Kvenene som finnes i Lyng mer alle fra Torneå lappma Finland i Lyngen og ho kaller kvenene seg for "Lan i motsetning til Sommer at største gruppen innbygget gjenspeile utviklingen i de mellom de to dokumenter

Tre språk

Junghans hevder at kvene hverandres språk. Voksne det kan brukes i dagligtale tid situasjonen at svært m Dette ser Junghans som e til at de har lite nytte av dervising. I motsetning ikke ut til at Junghans ha kvensk. Junghans var im ikke som misjonær.

Junghans viser videre til og annet unntak, er helt Aars gamle Mennisker simpleste Spørsmåale Opholdssted". I forbindelse gang har Junghans bem

slutten av 1760-tallet. Spesielt på Karl den 12s tid på begynnelsen av 1700-tallet skal en rekke mennesker ha kommet på grunn av krig og fattigdom. Sommer skriver at det fortsatt årlig kommer utarmede "fielddfinner" som bosetter seg i fjordene i Troms "Landet til liden Fordeel, og Præsterne til Bryderie".

Kvenene som finnes i Lyngen kommer i følge Sommer alle fra Torneå lappmark, det er bare ei kone fra Finland i Lyngen og ho kom i 1741. I følge Sommer kaller kvenene seg for "Landalaizet". Junghans hevder i motsetning til Sommer at kvenene utgjør den største gruppen innbyggere i Lyngen. Dette kan gjenspeile utviklingen i de 20 årene som ligger i mellom de to dokumentene.

Tre språk

Junghans hevder at kvener og samer behersker hverandres språk. Voksne menn forstår norsk slik at det kan brukes i dagligtale. Blant kvinnene er imidlertid situasjonen at svært mange ikke forstår norsk. Dette ser Junghans som et problem spesielt i forhold til at de har lite nytte av gudstjeneste og religionsundervisning. I motsetning til Sommer og Hoff ser det ikke ut til at Junghans har behersket samisk eller kvensk. Junghans var imidlertid ansatt som prest og ikke som misjonær.

Junghans viser videre til at barn og ungdom, med ett og annet unntak, er helt uten norskkunnskaper: "*Tyve Aars gamle Mennisker have ikke forstaaet mine simpleste Spørsmåale om deres Navne, Alder og Opholdssted*". I forbindelse med skriftemål og altergang har Junghans benyttet tolk.

Selv i hus der begge foreldrene behersker norsk snakker de aldri med barna på dette språket. Presten beklager seg over at dette medfører at selv barn som med "megen Möye og Kiedsomhed" har lært å lese litt i en og annen bok selv ikke forstår ett ord av det de leser.

I 1771 regner Sommer med at halvparten av befolkningen eller mer ikke forstår norsk. Sommer skriver videre at kunnskapsnivået er som man kan forvente i forhold til den språklige situasjonen og beklager at det ikke finnes brukbare lærebøker på samisk og kvensk, selv norske lærebøker savnes.

Henning Junghans, som nok med rette er beskrevet som en "fremskrittssmann på mange områder" gir uttrykk for en helt annen holdning til disse språkene. Her må imidlertid innskytes at også kirken hadde skiftet holdning i løpet av de mellomliggende år, selv om fiendskapen til samisk og kvensk alltid hadde hatt sine talsmenn innenfor denne institusjonen. Seminarium Lapponicum i Trondheim, som var datidens eneste norske lærested i samisk, ble nedlagt i 1774. Dette var klart et uttrykk for en skjerpet holdning.

Junghans viste til at det både var en plikt og nødvendighet å lære seg landets språk fullkomment, og med dette mente han ikke at han selv skulle lære seg samisk og kvensk. Landets språk var, eller skulle i hvert fall være; norsk. Å forklare dette til folk som ikke en gang forstod norsk var selvfølgelig ingen enkelhet. Junghans viste oppfinnsomhet:

Man byde dem, hvad man vil, saa er intet kierkonnere end et Glas Brændevin, derfor haver jeg og

ofte, for at gjøre min Tale des mer tækkelig for dem
tracteret med en Dosis, naar vi nærmede os til den
Punkt om Sproget.

Junghans hadde likevel ingen tro på at det kvenske og samiske språk skulle dø ut i Lyngen. Til det mente han at innbyggerne hadde for mye nytte av det i forbindelse med handel og kontakt østover.

Det kjære Brændevin

De bekymrer seg ikke om noe i verden når de kun har nok å spise og drikke, og det kjære brennevin er deres eneste vellyst skriver Anders Sommer om samene i Lyngen. Andreas Hoff uttrykker seg i mye krassere ordelag og hevder at det foregår umåtelig drukkenskap. Han hevder at fyll og latskap har gjort folket fattige, nesten til tiggere, mens de kunne blitt, om ikke rike, så i hvert fall formuende. Av den velsignelse Gud gir mennene på sjøen må konene aldri forvente å se mer enn en tredjedel, resten "offres halsen". Hoff hevder videre at fra februar (faste) til oktober lever samene utelukkende av fisk, lever, melk og kaldt vann. Brød og mel finnes ikke. Også Junghans beskriver folk i Lyngen som dårlige husholdere og store brennevinsdrikkere.

Her er det imidlertid på sin plass å være oppmerksom på at misjonærenes observasjoner like godt kan peke på ulikheter i drikkemønstre som på forskjeller i det totale forbruk av alkohol. Befolkningens forbruk av alkohol kan i større grad ha vært konsentrert til markedstider og store fester hvor det har blitt drukket forholdsvis mye i løpet av kort tid. Det totale forbruket av alkohol kan likevel ha vært mindre enn i mange andre områder på 1700-tallet.

Kulturell avstand

At avstanden mellom de geistlige og folket var stort kommer tydelig frem i kildene. I tillegg er det grunn til å påpeke at misjonærberetninger tilhører en sjanger som lett sklir over i elendighetsbeskrivelse. Om alt var i skjønneste orden, om de åndelige og materielle forholdene var tilfredsstillende, ville det neppe være et stort behov for misjonens virksomhet. Vi må her ikke glemme at de som forfattet rapportene levde av bidragene til misjonen. I tillegg til dette kommer store kulturelle forskjeller til syne.

Anders Hoff klager over at lathet og dovenskap synes å være medfødt hos den samiske befolkningen. Kvenene beskrives derimot som arbeidsomme og hendige til mange ting som området ellers mangler arbeidere til å utføre.

Sommer gir også allmuen ett slett skussmål og hevder at befolkningen kan beskrives omtrent slik Apostelen Paulus beskriver kreterne i sitt brev til Titus hvor det står at de «er alltid løgnere, onde dyr, late buker». Sommers skriver dog at denne beskrivelsen passer bedre på de få nordmennene som bor i området, enn på samene. Samene er et enfoldig folk som holder seg for seg selv. Om runer og trolldom, som folk sørpå er så opptatt av, vet man ingenting her på stedet. Likevel er det slik at nød må tvinge samene til å arbeide, og da kan de i høy grad lide ondt.

Sommer nevner også at flere samer er godt utrustet intellektuelt og kunne egne seg godt til studier dersom mulighetene ble gitt dem. Han er imidlertid overbevist om at de i så fall måtte flytte langt bort fra sitt eget folk og sin egen slekt. Kvenene omtaler han

som et arbeidsomt og dugelig folk som har gode kunnskaper om jordbruk.

Junghans skiller imidlertid ikke mellom kvener og samer. Han viser også til at de i handelsforbindelser viser liten redelighet og benytter seg av mange vell uttenkte bedrageriske knep. Man kan lure på om Junghans har fått betale i overkant for ett og annet.

Kulturell motstand

Junghans peker imidlertid på trekk som kan sees som kulturell motstand mot kirken og statens forsøk på å gripe inn i samene og kvenenes livsform. De fleste samer er i følge Junghans mistroiske og dømmende mot enhver som søker å øve innflytelse over dem. De anser øvrigheten (*Ovrmænd*) som motstandere som kun ønsker å legge byrder på dem, å undertrykke og utsuge dem. Junghans tilføyer at muligens har måten de tidligere har blitt behandlet på gjort at de ser med mistenkelighet på alle utenforstående.

Verken samene eller kvener manglet kultur, kunnskap eller religion. I tillegg til språkforskjeller og

klasseforskjeller har det åpenbart vært store kulturelle forskjeller mellom misjonærene og befolkningen. Å nekte å lære opp barna i norsk kan ha vært en strategi for å skjerme dem mot den fremmede innflytelsen som kirken og det norske, eller på denne tiden det danske, har representert.

Junghans avslutter sitt brev til biskopen med å innrømme at han ikke har skildret Lyngens befolkning på en vakker måte:

Maatte det lykkes mig, at faae disse Folk i et og andet forbedrede, med Glæde og større Beredvilighed vilde jeg da tale godt om dem.

Hvor godt det lykkes Junghans å forbedre befolkningen i Lyngen er uvisst. Han har i ettertid fått æren for å ha innført potetdyrkingen til området, og å ha vært sentral i forbindelse med å få reist den første faste skolen i kommunen.